

Dr. RÁCZ JÁNOS

AZ ÜZEMI BIZOTTSÁGOK SZEREPE
A MAGYAR NÉPI DEMOKRATIKUS FORRADALOM
KIBONTAKOZÁSÁBAN 1944–1945

A fasiszmus elleni harc szükségessége új helyzet elé állította a nemzetközi munkás és kommunista mozgalmat. Ebből eredően ki kellett dolgozni egy olyan politikai, stratégiai tervet, irányvonalat, amely maximálisan biztosította a fasiszmus elleni harcban érdekelt erők összefogását, tömörítését. Ezt a történelmi jelentőségű feladatot oldotta meg sikerrel a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa azzal, hogy kimunkálta és egyben meghirdette a népfretpolitika irányvonalát.¹ Ezzel összefüggésben a VII. kongresszuson napirendre került a proletárforradalomhoz vezető út kérdése: „Lenin 15 évvel ezelőtt arra hívott fel bennünket, hogy egész figyelmünket a proletárforradalomhoz vezető *átmenet*, vagy a feléje vezető *út* formáinak kutatására összpontosítsuk. Lehetséges, hogy az *egységfront* *kormány*a számos országban az egyik legfontosabb átmeneti forma lesz.”²

Önmagában annak a ténynek, hogy a KI az új helyzetben állást foglalt a proletárforradalomhoz vezető út lehetséges formáinak többfélesége mellett rendkívül nagy volt a jelentősége. Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell azt is, hogy a KI 1935-ben még nem ismerte fel, hogy a népfretp útján megközelített forradalom más is lehet, mint amilyen az orosz forradalom volt. Ezt támasztja alá az is, ahogyan a fenti állásfoglalást indokolta: „Segíteni a *millió*s tömegeknek, hogy lehetőleg gyorsan, a saját tapasztalataikon okulva, sajátítsák el, hogy mit kell tenniök, hol találják meg a kivezető utat, milyen párt érdemlí meg a bizalmunkat — ime, ezért szükségessé válik egyebek közt mind az átmeneti jelszavak, mind külön a „proletárforradalomhoz vezető átmenet, vagy a feléje vezető út formái”.³ De ezt a megállapításunkat támasztja alá az az indoklás is, amellyel a VII. kongresszus az egységfront kormány szükségességét, illetve az ezzel szemben támasztott követelményeket meghatározta.

Az antifasiszta harc során, a népfretpolitika eredményeként létrejövő egységfront kormánnyal kapcsolatban az alábbi fontosabb megállapításokra hívjuk fel a figyelmet: „Mi azt követeljük tőle, hogy meghatározott, a helyzetnek megfelelő, *gyökeresen forradalmi követeléseket* valósítson meg, például a *termelés ellenőrzését*,

¹ Dolgozatunkban mi csak azokat a kérdéseket érintjük a népfretpolitika irányvonalával kapcsolatban, amelyek közvetlenül szükségesek a címben foglalt kérdés tárgyalásához. Részletesen és sokoldalúan taglalja e problémát Szabó Bálint: A kommunista párt politikai irányvonalának alakulása a KI. VII. kongresszusa után és a második világháború éveiben c. tanulmánya. „Párttörténeti Közlemények” 1964. 1. sz. 35–67. l.

² G. M. Dimitrov Válogatott cikkek és beszédek. Szikra 1952. 111. l.

³ Uo. 111–112 l.

a bankok ellenőrzését,⁴ a rendőrség felosztatását és felváltását felfegyverzett munkásmilizsiával stb.⁵ ... Ha egy ilyen kormány valóban harcolni fog a nép ellenségei ellen, szabad tevékenységet biztosít a munkásosztálynak és a kommunista pártnak, akkor mi kommunisták minden módon támogatni fogjuk és mint a forradalom katonái a *tűzvonalban* fogunk harcolni. Mi azonban nyíltan megmondjuk a tömegeknek: ez a kormány nem hozhat *végleges menekvést*. Nem képes megdönteni a kizsákmányolóok osztályuralmát és ezért nem képes végleg kiküszöbölni a fasiszta ellenforradalom veszélyét. Tehát fel kell készülnünk a szocialista forradalomra! Csakis a szovjethatalom hozhat menekvést!”⁶

A KI VII. kongresszusa tehát anélkül, hogy a proletárdiktatúraért folytatott harcot levette volna a napirendről, alapvetően helyesen határozta meg a fasiszmus elleni harc feladatait. A kommunista pártok harcában minden vonatkozásban új szakasz kezdetét jelentette a VII. kongresszus. A továbbiakban a kommunista pártok feladata volt, hogy saját viszonyaikra, minél korábban és következetesen alkalmazzák a kimunkált új irányvonalat.

Különösen döntő jelentőségű feladatok volt ez azoknak a kommunista pártoknak, amelyek a fasiszmus körülményei között vívták küzdelmeiket. A népfrontpolitika sikeréért folytatott harcot ezekben az országokban a munkásosztályt, a dolgozó tömegeket különösen sújtó fasiszta uralom sürgette. Ilyen körülmények között vívta harcát többek között a KMP is.

A KMP számos tényező miatt⁷ csak bizonyos késéssel kezdte meg a VII. kongresszus irányvonalának magyar viszonyokra való alkalmazását. 1936 közepétől azonban a KMP Ideiglenes Központi Bizottsága nagy erővel fogott hozzá az új irányvonalból adódó feladatok megoldásához. A fasiszmus elleni harcot összekapcsolta az ország demokratikus átalakításáért folytatott küzdelemmel, a demokratikus forradalom győzelemre vitelével. Ebben a vonatkozásban különösen jelentős volt a KMP 1936 jún. 23-i határozata. E határozatában — amely a KI VII. kongresszusa téziseinek magyarországi alkalmazására vonatkozott — többek között helyesen mutatott rá a Szociáldemokrata Párttal való fokozott együttműködés szükségességére és jelentőségére, arra, hogy ezen a téren is bizonyos változásra van szüksége a KMP-nek.⁸ A határozat az SzDP-vel való szorosabb együttműködést a szakszervezetekben végzett munka kiszélesítésével, a szakszervezetekben rejlő lehetőségek eredményesebb kiaknázásával indokolta, ill. kapcsolta össze.

⁴ Mint látjuk, a VII. kongresszuson felvetődött a munkásellenőrzés kérdése is, amely azonban később számos ok miatt háttérbe szorult. Szerepe volt ebben annak, hogy Oroszországban a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előtt és után annak ellenére, hogy Lenin nagy jelentőséget tulajdonított a munkásellenőrzésnek, a tőkés üzemek gyors kisajátítása miatt az nem játszott jelentős szerepet, de annak is, hogy az 1939-ben kirobbant második világháború ideiglenesen háttérbe szorította a népfrontpolitikát. Az elmondottakban gyökeredzik annak fontos oka, hogy 1935-ben az alulról jövő munkásellenőrzés, s azok szerveinek, az üzemi bizottságoknak a létrehozása tulajdonképpen fel sem vetődtek.

⁵ Uo. 110—111. l. (Az ellenőrzésre vonatkozó kiemelés — RJ.)

⁶ Uo. 112. l. A népfront kormánnyal szemben támasztott követelmények mutatják, hogy az a kérdés, amely szerint a népfrontpolitika eredményes megvalósítása alapján kifejlődő forradalom egy sajátos új típusú forradalom lesz, a mondottakkal összhangban fel sem merült a VII. kongresszuson. Ezért állította szembe oly élesen a kongresszus a forradalom antifasiszta szakaszát az abból kifejlődő szocialista szakasszal. Ennek pedig nagy szerepe volt abban, hogy a kommunista pártok 1945 előtt nem foglalkoztak jelentőségének megfelelően az alulról kialakítható munkásellenőrzéssel. Ezeket feltétlen figyelembe kell venni, amikor az üzemi bizottságok kialakításának előzményeit vizsgáljuk.

⁷ Bővebben lásd Szabó Bálint id. tanulmányát.

⁸ Fényképmásolat. Párttörténeti Intézet Archivuma (Továbbiakban PI. Arch.) KI-II. 583. (németül) Közli: Pintér István és Svéd László „Párttörténeti Közlemények” 1964. 1. sz. 175—179. l.

A KMP szakítva a szakszervezeti munkában korábban meglévő szektariánus szemlélettel 1936-tól a munkásegység megteremtése érdekében a szakszervezeti munka gyökeres megváltoztatását kezdte meg. A szakszervezeteken belüli önálló és elkülönülő ellenzék helyett a szélesebb szakszervezeti baloldal létrehozását határozta el.⁹

Miután a hitleri fasizmus kirobbantotta a második világháborút, több ország függetlenségét felszámolta, a kommunista pártok közvetlen feladatává vált a fasizmus ellen a demokratikus átalakulásért vívott harc mellett, a háború elleni küzdelem, a nemzeti függetlenségért folytatott harc. Valamennyi országban e küzdelem élén a munkásosztály és forradalmi pártja a kommunista párt állt. A függetlenségi harc — különösen 1941-től — objektíve kiszélesítette a népfrontpolitika bázisát, meggyorsította a demokratikus forradalom feltételeinek kialakulását. Szükségessé vált, hogy a függetlenségi harc vezető pártja, a kommunista párt programot adjon e mozgalomnak. A KMP 1941 áprilisában kidolgozta függetlenségi politikájának konkrét programját, amely a nemzeti demokratikus erők összefogására, a független, szabad, demokratikus Magyarország követelésére épült.¹⁰

A továbbiakban csak azokat a kérdéseket érintjük, amelyek az üzemi bizottsági mozgalom kialakulásával valamilyen módon összefüggnek. A vázlatos áttekintésre már csak azért is szükség van, mert az üzemi bizottságok kialakulásával kapcsolatban eddig megjelent munkák nagy része¹¹ túlzottan *a spontaneitást emelik ki*. Vitathatatlan, hogy az üzemi bizottságok megalakulását a munkásosztály nagyfokú forradalmi öntevékenysége jellemezte. Tény az is, hogy az üzemi bizottságok nagy többsége gyakorlati munkájuk során túlment a párt programjaiban foglaltakon.¹²

Az kétségtelen, hogy a KP¹³ állásfoglalásai, programjai 1945 előtt nem a tőke feletti munkásellenőrzés megvalósítása céljából szolgáltatták fel a munkásságot munkás tanácsok, üzemi bizottságok létrehozására. Ha más céllal is, de több dokumentumból kiderül, hogy a KP számos esetben így pl. a Kossuth-rádió 1942. augusztus 25-i adásában, az 1943. áprilisában körlevél és röpirat formájában terjesztett programjában, az 1944. október elején elkészített akcióprogramjában *üzemi bizottságok megalakítására szólította fel a magyar ipar dolgozóit*.

⁹ Kállai Gyula: A magyar függetlenségi mozgalom 1936—1945. Kossuth Könyvkiadó 1965. 32. l.

¹⁰ Uo. 93—94. l.

¹¹ Pl. Sárközi Zoltán: Az üzemi bizottságok szerepe az ipari termelés megindításában a felszabadulás után. Levéltári Közlemények 1960. Strassenreiter Erzsébet: Az üzemi bizottsági rendszer kialakulása és a munkásellenőrzés megvalósulásának kezdete (1944 október—1945 május) „Párttörténeti Közlemények” 1963. 4. sz. Véleményünk szerint mindkét tanulmány „függetleníti” a munkásosztály öntevékenységét a KMP 1936-tól követett politikájától.

¹² Pl. még az MKP 1944 november 30-án nyilvánosságra hozott: „Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének programja” (Néplap, Debrecen. 1944. november 30. Közli: Felszabadulás. 1944. szeptember 26—1945. április 4. dokumentum kötet, Szikra. 1955. 170—176. l.) sem tartalmazta a közvetlen munkásellenőrzés követelését.

¹³ A munkásellenőrzés és annak szerveinek előzményeinél azért csak a KP felfogását kíséreljük meg nyomon követni, mert az SzDP 1920—1944 közötti években nem foglalkozott ezzel a kérdéssel. A Tanácsköztársaság bukása után az opportunistá vezetés alatt álló SzDP a bizalmi-rendszert kizárólag szociális, napi érdekvédelmi feladatoként folytatott harcra igyekezett korlátozni. A mi vizsgálódásunk vonatkozásában nem bír különösebb jelentőséggel, hogy a második világháború éveiben néhány baloldali szociáldemokrata felvetette az üzemszervezés új elvi alapokra helyezését és az üzemi demokrácia problémáját. Vö. Rác Béla — Strassenreiter Erzsébet: Az üzemi bizottságok harca a tőkés termelés és elosztás munkásellenőrzésének megvalósításáért és kiszélesítéséért (1944—1948) „Párttörténeti Közlemények” 1965. 1. sz. 136—137. l.

A Kossuth-rádió említett adásában egyebek között az alábbiakat hangsúlyozta: „A munkások hiába akarnak ártani Hitler hadigépezetének, *ha nincs üzemi bizottság* — kiemelés — RJ. —, harci csoport, amely a szabotálástól, a sztrájkig minden célravezető eszközt alkalmazni tud a háború ellen... Aki hazafi, cselekszik ott, ahol van és úgy, ahogy tud. Nem vár utasításra sehonnan.”¹⁴ A KMP 1943 áprilisában kidolgozott programjának 6. pontjában az üzemi alkotmány, a bizalmi rendszer és az *üzemi tanácsok* elismerését követelte.¹⁵ A párt illegális Központi Bizottsága 1944 október elején elkészítette akcióprogramját — „Mit kíván a magyar nép a háború befejezése után?” — amelyben foglalkozott a tőke feletti munkásellenőrzés szükségességével. A programtervezet a tőkés kizsákmányolás korlátozását a demokratikus átalakulás biztosítása és a dolgozó tömegek érdekeinek védelme céljából tartalmazta. Ebből a megfontolásból eredt, hogy az alulról kiépülő ellenőrzés megvalósítását a szakszervezetek feladatává tette.¹⁶

A felsorolt dokumentumok egyértelműen mutatják, hogy a KP, ha nem is döntően a tőke feletti munkásellenőrzés szerveiként, de számolt az üzemi bizottságok létrejöttével, felhívta a munkásosztályt azok létrehozására. Sőt a párt Budapesten dolgozó Központi Vezetősége — a magyar viszonyok, a dolgozók felfogásának, hangulatának realisabb ismeretében — már a tőkés magántulajdon gyökeres megreformálását — állami és munkás-ellenőrzését — is közvetlen feladatként jelölte meg.¹⁷

A kommunista párt által vezetett függetlenségi mozgalomban az üzemi bizottságok szerepét, feladatát a párt elsősorban az ellenállási mozgalom kibontakoztatásában határozta meg. Mint pl. a haditermelés szabotálása, a haditermelés céljait szolgáló gépek megrongálása, a háború utolsó szakaszában a gyárak, üzemek német és magyar fasiszták által történő leszerelésének és elhurcolásának, valamint megsemmisítésének megakadályozásában. Az első üzemi bizottságok ténylegesen e feladatok megoldása céljából alakultak meg, még a német megszállás, ill. a nyilasuralom idején.

A dolgozók legjobbjai, elsősorban azok a szervezett munkások, akik egy pillanatra sem hagyták abba a fasiszmus elleni harcot, a világháború utolsó szakaszában több helyütt különböző elnevezéssel, de azonos feladatok megoldása céljából *illegális munkás, üzemi bizottságokat hoztak létre*. Ezek a bizottságok szervezték, irányították az üzemeken belül a szabotázsakciókat, amelyekkel késleltették, ill. megakadályozták az üzemek leszerelését. Irányításuk alatt rejtették el a dolgozók azokat a fontos gépeket, alkatrészeket, nyersanyagokat, melyek nélkül a felszabadulást követően sok helyütt lehetetlen lett volna a termelés megindítása. Ugyanakkor ezek a bizottságok már készültek a felszabadulást követő időszak feladatainak megoldására. Illegális üzemi bizottság alakult 1944 végéig a Weiss Manfréd Művekben, a Magyar Ruggyantaárugyárban, a Fémárú Fegyver- és Gépgyárban, a Ganz Ha-

¹⁴ Magyar Munkásmozgalmi Intézet Archivuma (Továbbiakban: MMI Arch). A Kossuth-rádió (Révai József: A függetlenségi frontot szervezni kell.) Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. V. 1939. szeptemberétől 1945. áprilisáig 105. l. Szikra. 1955.

¹⁵ PI. Arch. BM. VII-res. 1943—7—1062. A dokumentumot közli: Pintér István és Svéd László „Párttörténeti Közlemények” 1964. 1. sz. 182. l.

¹⁶ PI. Arch. MKP-gyűjtemény 4. Közli: Ságvári Ágnes: Tömegmozgalmak és politikai küzdelmek Budapesten 1945—1947. Kossuth Könyvkiadó, 1964. 68. old. Lásd még Rácz Béla —Strassenreiter Erzsébet id. mű. 136. l.

¹⁷ Ságvári Ágnes id. mű. 68. l.

jógyárban, a Goldbergergyárban, a Hazai Fésűsfonóban, stb.¹⁸ Ebbe a harcba a párt utasítására bevonták a német-ellenes érzelmű tőkéseket, tisztviselőket és mindazokat, akik felismerték az ország, de saját érdekeiket is, s akik készek voltak azért tenni is valamit.¹⁹

Az ország területi felszabadításának megindulásával, a felszabadított területeken a szervezett munkásság egészen más feladatok megoldása céljából hívta életre az üzemi bizottságok rendszerét. Az üzemek nagy része vezetés nélkül maradt — a gyárak vezetőinek egy része elmenekült, több tulajdonost, vezetőt pedig a fasiszták hurcoltak el — a gyárak többsége a hosszantartó háború következtében romokban hevert.²⁰ Az üzemek, bányák termelése, a közlekedés megbénult, ill. szünetelt. A romeltakarítást és a termelést azonnal meg kellett kezdeni. Az eszeveszetten védekező német és magyar fasisztákat a lehető leggyorsabban meg kellett semmisíteni. A hősiiesen harcoló Szovjet Vörös Hadsereget a legszükségesebb termelvényekkel a felszabadított területek lakosságának támogatnia kellett. Elsősorban ezeknek a nagyjelentőségű feladatoknak a felismerése tükröződött az ÜB-rendszer megszületésében és a munkásosztálynak abban az elhatározásában, hogy minden körülmények között eleget tesz a reá váró feladatoknak. A kiépülő munkásellenőrzés és azok szerveinek az üzemi bizottságoknak a létrejötte tehát objektív, gazdasági szükségsszerűség volt.²¹

Az ország első választott legális üzemi bizottsága²² Szegeden jött létre a Kenderfonógyárban, 1944 október 20-án.²³ Abban, hogy Szegeden jött létre az első választott ÜB. Szeged területi felszabadításán (1944. okt. 11.) kívül szerepe volt annak is, hogy a népi demokratikus forradalom vezető erői, elsősorban a Kommunista Párt itt szerveződött újjá, itt alakult ki a legális vezetés, továbbá annak, hogy általában a Viharsarok, különösen a szervezett munkásság körében, ezen belül is az említett üzemben erős forradalmi hagyományok éltek, még a Horthy-fasizmus negyedszázados uralma alatt is. Ezek a forradalmi hagyományok szabadon feltehrhettek azáltal, hogy a Vörös Hadsereg szétzúzta a magyar és a német fasizmus erőszakapparátusát.

Az üzemi bizottságok országos rendszerének kiépülése vonatkozásában is döntő jelentőségű volt Budapest (a gyárak, üzemek nagy része Budapesten volt) felszabadításának 1944 december végén történő megkezdése, majd 1945. február 13-ral való befejezése. Elsősorban azokban a budapesti üzemekben, amelyekben már korábban is bekapcsolódott a munkásság egy része a kommunisták által vezetett ellenállási mozgalomba, ott ahol a szervezett munkások készültek a felszabadulás nyomán kibontakozó kedvező helyzetre, azokban a gyárakban, amelyekben a mun-

¹⁸ Lásd erre: SZOT Levéltár 1945. 38/3-ad d. ÜB-jegyzőkönyvek, a „Szabadság” 1945. június 27-i számát. Dr. Gergő Zoltán: *Harc a budapesti gyárak munkásainak és gépeinek elhurcolása ellen és Gyárfás Kálmán: Csepel ellenáll visszaemlékezéseit. „A szabadság hajnalán”* Kossuth. 1965. 26—27. l.

¹⁹ Vö. Dr. Gergő Zoltán idézett visszaemlékezésével.

²⁰ 3602 gyárat, az összes vállalatok 90%-át kisebb-nagyobb károsodás érte, az üzemek fele mintegy 2000 gyár jelentős, kapacitásukat átlagosan 45,7%-kal csökkentő veszteséget szenvedett. Az épületek és berendezések 50%-át, a hajtógépek egyharmadát, a munkagépek 75%-át pusztították el, vagy hurcolták nyugatra. Berend T. Iván: *Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon 1945—1948. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1962. 17. l.*

²¹ Vö. Ságvári Ágnes: *Az üzemi bizottságok megalakulása (1945) „Századok” 1962. 5—6. sz. 796. oldal.*

²² Munkástanács, ahogyan kezdetben az ÜB-rendelet megjelenéséig számos helyen nevezték e szerveket.

²³ A szegedi munkástanács megalakulásának körülményeivel, összetételével és kezdeti tevékenységével részletesen foglalkozik Strassenreiter Erzsébet idézett tanulmányában.

kasság legjobbjai felismerték a forradalmi öntevékenység szükségességét, már a felszabadító harcok idején létrehozták az üzemi bizottságokat. Így pl. a már említetteken kívül: a Láng Gépgyárban, a Dreher Sörgyárban, a Gránit Porcelángyárban, a Neményi Testvérek Papírgyárban, a Chinoin Gyógyszer és Vegyészeti gyárban, stb.²⁴ Budapest felszabadításának befejeződése, majd az első ÜB-rendelet 1945. február 18-án történt megjelenése az ÜB-rendszer kialakulását jelentette. Erre az időre az üzemi bizottságok a munkásság elismert szerveivé váltak.

Természetesen abban, hogy az üzemi bizottságok rendszere az ország területi felszabadításával szinte egyidőben, viharos gyorsasággal kialakult, a mondottakon kívül szerepe volt még annak, hogy:

a) az üzemi bizottságok rendszere nem volt ismeretlen a magyar munkásság előtt. A szervezett munkásság egy része tudott arról, hogy Oroszországban 1917-ben gyári üzemi bizottságok létesültek. Még élénken élt a magyar munkástanácsok emléke is. A magyar munkásság tudomást szerzett arról is, hogy a környező országok munkássága szintén megteremtette az üzemi tanácsokat, üzemi bizottságok rendszerét.²⁴

b) A felszabadulás nyomán kialakult helyzetet a dolgozók egy része — első sorban azok a munkások, parasztok és értelmiségiek, akik már tevékenyen résztvettek a Tanácsköztársaság harcaiban, akik azonban részleteiben nem ismerték még az MKP politikai irányvonalát, vagy ha ismerték akkor azt taktikázásnak vélték — úgy értékelte, hogy elérkezett a második Tanácsköztársaság, illetve a proletárdiktatúra megteremtésének ideje, s ezért halaszthatatlan feladatnak tartották az üzemi bizottságok létrehozását.²⁶

c) Szerepe volt az ÜB-rendszer gyors kialakulásában a munkásság ama törekvésének is, hogy védekezzék a tőkés kizsákmányolás ellen. Felismerte az üzemi bizottságokban azt az eszközt, amellyel határozottabban képes védelmezni gazdasági, politikai, szociális érdekeit, a megváltozott körülmények között jobban meg tudja oldani e feladatokat, mint a régi bizalmi rendszer.

d) Az ÜB-mozgalom országos méretű kialakulását meggyorsította, hogy a KP viszonylag korán felismerte az üzemi bizottságokban rejlő pozitív, forradalmi lehetőségeket, s élére állt e mozgalomnak. A Kommunista Párt Központi Vezetősége 1945. január 19-én megtárgyalta az eddig létrejött üzemi bizottságok tevékenységé-

²⁴ SzOT Levéltár 1945. 38/1-es, 38/3-as d. ÜB-vel kapcsolatos jegyzőkönyvek. Ságvári Ágnes: Az üzemi bizottságok megalakulása (1945) tanulmányában csak Budapesten 1945. február 15-ig. 177 ÜB. megalakulásáról számol be. „Századok” 1962. 5—6. sz. 801. l.

²⁵ Bulgáriában, Csehszlovákiában, Jugoszláviában, Lengyelországban, Romániában még az ország teljes felszabadulása előtt létrejöttek a munkástanácsok, ill. üzemi bizottságok. Bulgáriában 1944 őszén a töke feletti társadalmi ellenőrzés szerveiként alakultak meg a munkástanácsok, amelyek erősen megnövelték a szakszervezetek szerepét. G. Dimitrov: Bulgária a szocializmus útján. Szikra. 1949. 69. l. Romániában a KP felhívására 1944 augusztus végéig a jelentősebb üzemekben létrehozták az üzemi bizottságokat, melyek rövid időn belül olyan nagy erőt képviseltek, hogy az akkori román burzsoá-tábornoki kormány is kénytelen volt 1945. január 20-án rendeleti úton elismerni. Leckék a RMP történetét tanulmányozók részére. Politikai Könyvkiadó Bukarest 1960. 514, 526. l.

²⁶ Ezt mutatja többek között az is, hogy a létrehozott munkásszerveket a legkülönbözőképpen nevezték. Utaltunk már rá, hogy az ÜB-rendelet megjelenése előtt — sőt még a rendelet megjelenése után is! — többféle elnevezéssel alakultak e szervek. A leggyakoribb elnevezés az üzemi bizottság, az üzemi tanács, munkásbizottság, intéző bizottság volt, de néhány üzemben munkás-direktóriumnak is nevezték a munkásosztály eme fontos szerveit. Ez nem magyarázható csak a kezdeti központi irányítás hiányával. Különösen akkor nem, ha figyelembe vesszük, hogy sok ÜB, ÜT. stb. a gyár, vállalat kizárólagos vezetésére tartott igényt. Bővebben lásd az ÜB-ok hatáskörével foglalkozó részt, ill. a „Szabadság” 1945. február 21-i számában megjelent „Üzemi bizottság vagy üzemi tanács?” c. cikket, amely a KP álláspontját fejezte ki.

ről szóló beszámolókat, helyeselte azt és határozatot hozott további üzemi bizottságok létesítéséről és pártirányításáról.²⁷

Az elmondottakból következik, hogy Magyarországon 1945 tavaszáig az üzemi bizottságok rendszere három szakaszban alakult ki:

1. A német megszállás és a nyilasuralom alatt, amikor a létrejött illegális üzemi bizottságok irányították az üzemeken belül a szabotázsakciókat, védték a gyárakat és felszereléseit a fasiszták ellen.

2. A felszabadító harcok alatt, még az ÜB-rendelet megjelenése előtt elsősorban a romeltakarítás, a termelés haladéktalan megindítása céljából alakultak — jóval nagyobb számban, mint az első szakaszban — üzemi bizottságok.

3. Az ÜB-rendelet megjelenése után, a rendeletben foglalt feladatok megoldására, elsősorban a kisebb üzemekben, hivatalokban, intézményekben, hiszen a jelentősebb gyárakban már az első két szakaszban létrejöttek az üzemi bizottságok.

A munkásosztály forradalmi öntevékenysége alapján létrehozott ÜB-rendszer kétséget kizáróan megmutatta, hogy a Horthy-fasizmus a legnagyobb erőfeszítéssel sem tudta kiölni a forradalmi gondolkodást a magyar munkásságból. Ugyanakkor az a hatalmas forradalmi tömegmozgalom, amely a fasiszta államgépezet szétzúzásával szabadon kibontakozhatott, azt is megmutatta, hogy a fasiszta elnyomás évei alatt milyen hatalmas, de a fasiszta diktatúra miatt nagyrészt szervezetlen forradalmi erők voltak elfojtva. A Kommunista Párt politikája a felszabadulás megindulásakor többek között ezért találhatott megértésre a dolgozók körében. Az üzemi bizottságok létrejöttében és munkájában szembetűnően érvényesült a munkásközvélemény hangja, „az ő tevékenységük fejezte ki a legvilágosabban azt a kölcsönhatást, mely a Magyar Kommunista Párt politikája és a munkások öntevékenysége között fennállt”.²⁸

Említettük már, hogy az MKP 1944. november 30-án nyilvánosságra hozott programjából kimaradt a munkásellenőrzés, ill. az üzemi bizottságok országos kiépítésének és elismertetésének követelése. Érdemes röviden megvizsgálni ennek okait. Ez indokolt márcsak azért is, mert mint mondtuk, korábban már felvetődött a munkásellenőrzés követelésének szükségessége.²⁹ A kérdés vizsgálata indokolt azért is, mert 1944 október 20-a után elsősorban a felszabadított területeken sorra alakultak az üzemi bizottságok.

Azzal az állásponttal, amelyet ebben a kérdésben Rácz Béla és Strassenreiter Erzsébet többször említett tanulmányukban vallanak, csak bizonyos kiegészítésekkel lehet egyetérteni. A szerzők szerint a tőke munkásellenőrzése azért maradt ki a programból, mert „A párt a fasiszta diktatúra felszámolását követő forradalmi átalakulást hosszabb fejlődési folyamatnak tekintette, amelyben a burzsoázia bevonásának politikája tág teret kap. A KÜB vezetői úgy vélték, hogy a széles nemzeti egységfront megteremtését és fenntartását — amelyet elsősorban a fasizmus elleni általános harc kifejlesztése, a nemzetgazdaság állapota, az ország iparának helyzete és a nemzetközi viszonyok tettek szükségessé — gátolná a munkásellenőrzés programba iktatása.”³⁰

Jelen tanulmányunkban annak taglalásával nem foglalkozunk, hogy a munkásellenőrzés programbavétele ténylegesen akadályozta volna-e a nemzeti egységfront fenntartását, a burzsoáziának az ország újjáépítésébe való bevonását. Szükségesnek

²⁷ PI. Arch. I/I—II. Idézi: Ságvári Ágnes: Tömegmozgalmak... id. mű. 73. l.

²⁸ Ságvári Ágnes id. mű. „Századok” 1962. 5—6. sz. 796. old.

²⁹ Bővebben lásd Rácz Béla—Strassenreiter Erzsébet és Ságvári Ágnes idézett tanulmányait 136., 798—799. l.

³⁰ Rácz Béla—Strassenreiter Erzsébet id. mű. 137. old.

tartjuk azonban megjegyezni, hogy alapvetően nem akadályozta volna, hiszen a munkásellenőrzés bevezetésének követelése nem szocialista, hanem demokratikus jellegű követelés. A népi demokratikus forradalom első évének tapasztalatai is ezt mutatták.

Arra viszont szeretnénk rámutatni, hogy az MKP vezetése — annak is első-sorban a KÜB-a, amelynek tagjai éppen abból eredően, hogy nem Magyarországon éltek, nem ismerhették úgy az ország belső helyzetét, a néptömegek hangulatát stb., úgy mint a párt illegális, Magyarországon dolgozó vezetői akik közvetlenül irányították a mozgalmat — nem értékelte realisan a magyarországi helyzetet.³¹ Nézetünk szerint a párt azért nem iktatta programjába a munkásellenőrzést, az üzemi bizottságok elismerésének követelését, mert az ellenállási mozgalom viszonylagos gyengeségéből messzemenő következtetéseket vont le. Túlértékelte a negyedszázados Horthy-fasizmus tömegekre gyakorolt eszmei-politikai, regresszív hatását. A forradalom szempontjából ténylegesen nem vigasztaló felszínből indult ki. Nem számolt eléggé a felszín alatt meglévő nagymérvű tömegelégedetlenséggel. Nem elemelte sokoldalúan az elkészerítő felszín okait, melyek közül minden bizonnyal döntő a magyar és német fasiszták hallatlan méretű elnyomása, akik hatalmas erőket mozgósítottak minden haladó mozgalom elfojtására.

A demokratikus átalakulás programjának elkészítésénél egyrészt a tömegek harckészségének nagyfokú hiányával, másrészt a reakciós erők nagyobb ellenállásával számolt a KÜB. Ezt a megállapításunkat támasztja alá a párt vezetőségének 1944. október 28-án a magyar néphez intézett nyílt levele is. Ebben a levélben olvasható többek között: „A KP több alkalommal felhívta a dolgozó tömegek és a magyar nép figyelmét arra, hogy *hiszékenysége végzetes*... hiba lenne azonban a demokratikus pártok és szakszervezetek részéről, ha a tömegek harckészségének hiányát túlságosan előtérbe állítanák, hogy ezzel eltakarják saját hibáikat és elkövetett mulasztásaikat”³²

Révai József ugyancsak a tömegek forradalmi tudatának hiányával és az ellenállási mozgalom elégtelenségével indokolta a párt programjavaslatát a szegedi párt-szervezet 1944. november 19-én tartott taggyűlésén: „Eltársak! Biztosra veszem, hogy van igen sok régi és új kommunista, aki egy kicsit furcsálva hallgatta végig ezt az akcióprogramot... Ne abból induljunk ki, amit mi szeretnénk, hanem amit a magyar dolgozó nép többsége akar. El lehet-e hinni, hogy a magyar nép a szocializmust akarja? Mi erre a bizonyíték? Hogy lehetne igaz, hogy a magyar dolgozók többsége szívvel-lélekkel akarja a szocializmust, amikor még a háború alatt sem állt a helyzet magaslátán a német rablók és magyar bérenceik elleni harcban!”³³ Minde-nekelőtt ezen okok miatt nem számolt elsősorban a KÜB a néptömegek olyan elementáris erejű forradalmi tevékenységének kibontakozásával, mint ami ténylegesen bekövetkezett azáltal, hogy a felszabadító Vörös Hadsereg szétzúzta a fasizmus államgépezetének elnyomó apparátusát.

Az MKP helyesen, a lerombolt ország újjáépítésének meggyorsítása érdekében az első perctől számolt a burzsoázia, a tőke bevonásával. A demokratikus újjászületést biztosító program kidolgozásakor ezt is figyelembe kellett venni. Termé-

³¹ Márpedig 1944 őszétől a párt politikai irányvonalát a KÜB határozta meg. A tárgyalt programot is a KÜB dolgozta ki.

³² Pl. Arch. Különgyűjtemény. I/97. Közli: A magyarországi munkásmozgalom története 1939—1945-ig. Kossuth, 1959—1960. (344—356) 347. l. (Kiemelés — RJ.)

³³ MMI. Arch. P. 39/1/8. (A Magyar Kommunista Párt szegedi szervezete 1944. évi november hó 19-én megtartott taggyűlésének jegyzőkönyvéből (Közli: Felszabadulás id. dokumentum kötet 176—177. l. (Kiemelés — RJ.)

szetes tehát, hogy a párt 1944 végén nem lépett a nyilvánosság elé szocialista jellegű programmal. Ebben a vonatkozásban Révai József programhoz fűzött magyarázata teljes egészében helytálló. Mindezt figyelembe véve sem lehet azonban egyetérteni azzal, hogy a programba csak az állami ellenőrzés követelése került be. Különösen akkor nem, ha figyelembe vesszük, hogy a munkásellenőrzés bevezetése egyáltalán nem szocialista jellegű intézkedés. Lenin 1917-ben nem egyszer hangsúlyozta, hogy a munkásellenőrzés bevezetése még nem szocialista rendszabály, egy valamire való demokratikus — nem szocialista! — kormány feladatává tette a munkásellenőrzés bevezetését.³⁴

A pártnak már csak azért is programjába kellett volna iktatnia a munkásellenőrzést, mert a munkásosztály a felszabadított területeken viharos gyorsasággal megvalósította azt. Azaz a munkásosztály részéről megnyilvánuló ilyen vonatkozású igényt nem lett volna szabad elszigeteltnek felfogni, illetve figyelmen kívül hagyni. Összegezve e problémára vonatkozó véleményünket: meg kell állapítani, hogy a párt azért hagyta ki a nemzeti demokratikus átalakulás programjából a munkásellenőrzést, mert: 1. nem számolt eléggé a tömegek fasiszta diktatúra alatt lefolytatott, de objektíve meglévő elégedetlenségével, forradalmiasságával, 2. túlértékelt a forradalmi változással szembenálló erők erejét, túlbecsülte a burzsoázia, a tőke ország újjáépítésébe való bevonásának lehetőségét, 3. ezekből eredően a demokratikus átalakulásnak is egy lassúbb ütemével számolt.

Az MKP azonban, ha kissé megkésve is, felismerte a gomba módjára szaporodó üzemi bizottságokban rejlő forradalmi energiát, lehetőségeket, élére állt és irányította az üzemi bizottsági mozgalmat. A vezetése alatt 1945. január 18-án újjáalakult egységes Szakszervezeti Tanáccsal³⁵ együtt harcolt az üzemi bizottságok rendeleti úton történő elismertetéséért. A KP üzemi bizottsági mozgalomban betöltött vezetőszeropének egyik lényeges oka ebben keresendő.

Minden vonatkozásban ellentmondásosabb volt az SzDP reagálása a kialakult ÜB-mozgalmat illetően, mint a Kommunista Párté.³⁶ Ez egyenesen következett a két párt korábban betöltött szerepében, célkitűzéseiben stb. meglévő különbözőségeiből. A SzDP, mint említettük 1920—1945 között egyáltalán nem foglalkozott a munkásellenőrzés kérdésével. A háború befejezése után a nagy hagyományokkal rendelkező szakszervezeti bizalmi rendszert akarták megújítani. Az opportunistá szociáldemokrata vezetők nem számoltak a forradalmi átalakulással. Minden elképzelésüket felülmúlta az a magyarányú változás, amely a felszabadulással kibontakozott. Fel kellett ismerniök, hogy a forradalmi változást pártállásra való tekintet nélkül elsősorban az üzemek munkássága indította el, illetve vitte véghez. A meg-

³⁴ Lenin: A fenyegető katasztrófa és hogyan harcoljunk ellene. Művei 25. köt. Szikra, 1952. 353. l. (Megjegyezzük, hogy a nálunk kiépült munkásellenőrzés túlmént azon, mint amit „egy valamire való demokratikus kormány” jellegéből eredően meg kell, hogy valósítson.)

³⁵ Az SzDP vezetését fájón érintette, hogy az általuk a szakszervezeti munkában járatlannak tartott KP irányította a felszabadulás napjaiban újjászervezett egységes szakszervezeti mozgalmat. Annak érdekében, hogy SzDP vezetését biztosítsanak a szakszervezeti mozgalomban, hogy a Szakszervezeti Tanácsban ne 9:6 kommunista, hanem fordított arányú szociáldemokrata vezetés érvényesüljön, 1945 március 4-re összehívták az SzDP szakszervezeti funkcionáriusainak országos konferenciáját. Ezen a konferencián Bán Antal többek között az alábbiakkal indokolta a kommunista vezetés kialakulását: „Eltvársaim, ne tapasztalatlan gyermekként csináljunk szakszervezeti politikát. Felelőtlen egyének — SzDP pártállású szakszervezeti funkcionáriusokról van szó R.J. — a kommunista párt szárnyai alá helyezik magukat és a Tisza Kálmán-térre járnak információkért és utasításokért.” (PI. Arch. 253/1—21. 1945. március 4.).

³⁶ Sokoldalúan és alapvetően helyesen elemzi ezt a problémát Ságvári Ágnes: Tömegmozgalmak ... id. művében 80—82. l.

alakult üzemi bizottságokban kommunista, szociáldemokrata és pártonkívüli munkások egyetértésben végezték új országot építő munkájukat, egyöntetűen kiálltak az általuk létrehozott forradalmi szervek mellett. Ezért a jobboldali szociáldemokraták bármennyire is idegenkedtek az üzemi bizottságok munkájában megnyilvánuló forradalmi radikalizmustól, a munkás tömegek befolyásolása, megtartása érdekében nem utasíthatták el az üzemi bizottságok rendszerét, kénytelenek voltak ezt elismerni. Az üzemi bizottságok elismerését szorgalmazta az SzDP vezetésében ebben az időben már nagy szerepet betöltő baloldal is.

Az a tény, hogy az SzDP vezetése még 1945. február elején³⁷ is bizonytalanodott az üzemi bizottságok elismerése és rendeletben foglalt hatáskörének kérdésében számos régi szociáldemokrata szakszervezeti munkást a KP-ba való átlépésre készítetett. Természetesen sokan az SzDP-ből a KP-ba nemcsak a tárgyalási probléma miatt léptek át.³⁸ Az MKP többek között azzal, hogy gyorsabban felismerte, támogatta és vezette az üzemi bizottságokat, növelte népszerűségét, befolyását a gyári munkásság körében. Az SzDP nem nézte jó szemmel a KP tömegpárttá válását, mindent elkövetett, hogy megállítsa a kommunista tömegbefolyás további növekedését. Ellensúlyozni igyekezett az üzemekben, a munkásság szerveiben a kommunista befolyást.³⁹ Ez is siettette az SzDP-t az ÜB-ok elismerésében és támogatásában. Hangsúlyozzuk azonban, hogy az SzDP vezetését elsősorban a szociáldemokrata tömegek készítették e lépésre, akikben elevenen élt a munkásdemokrácia emléke, s adandó alkalommal öntevékenyen megvalósították azt.⁴⁰

Annak ellenére, hogy mindkét munkaspárt kissé megkétszerezte — az öntevékeny tömegmozgalomhoz viszonyítva — ismerte fel a munkásellenőrzés, az üzemi bizottságok rendeleti úton történő elismertetésének szükségességét, az ÜB-rendelet nem várhatott sokáig magára, az 1945. február 18-án megjelent, hatályba lépett.⁴¹ A rendelet gyors megjelenésében döntő szerepe a Kommunista Pártnak volt. A rendelet előírta, hogy csak azoknál az üzemeknél, vállalatoknál alakítható üzemi bizottság, amelyek rendszeresen legalább 50 alkalmazottat foglalkoztatnak, ennél keve-

³⁷ Kossa István visszaemlékezése 1964. október 4. (saját gyűjtés) és Ságvári Ágnes: Tömegmozgalmak... id. mű. 81—82. l.

³⁸ Érdemes ezzel kapcsolatban idézni a Magyar Építőipari Munkások Országos Szövetsége akkori titkárának 1945. február 12-én az SzDP Központi Vezetőségéhez írt levelét: „Tisztelt Elvtársak! Tisztelettel bejelentem, hogy az SzDP-ből a mai nappal kilépek és a Pártban vállalt mindennemű tisztségemről lemondok. A lemondásom oka az, hogy a Szövetségem és annak tagjai természetesen köztük én magam is mindig közismert radikális politikát folytattunk, mert ez felelt meg az építőmunkások harcosszellemeinek, most pedig amidőn lehetőség van arra, hogy mindenki szabadon nyilváníthassa ki a politikai meggyőződését az építőmunkások nagy többsége, a vezetőség tagjai pedig kivétel nélkül az MKP-ba léptek be.

Az építőmunkásság egységének szem előtt tartása és a meggyőződésemet követve én sem tarthatok máshova, mint az építőmunkások nagy többsége. Természetesen továbbra is csak egyetlen szempontot fogok szem előtt tartani, azt, hogy minden erőmmel a munkásosztály egységén dolgozzak és a munkálkodásommal hozzájáruljak egy boldogabb, egy szebb szocialista Magyarország felépítéséhez. Elvtársi üdvözléssel: Török János” (PI. Arch.) 253/1—21 1945. február 12.)

³⁹ A két munkaspárt közötti rivalizálás különösen élesen nyilvánult meg az üzemi bizottságokon belül. Kielezett formában jutott ez kifejezésre az ÜB-választásokon.

⁴⁰ Amilyen negatív volt a két munkaspárt közötti versengés az üzemi bizottsági pozíciók, részvételi arány stb. kérdésekben, olyan pozitív volt, hogy mindvégig egységesek voltak abban, hogy más párt nem szerezhet befolyást az üzemi bizottságokban. Az egységes fellépés akadályozta meg, hogy a Kisgazdapárt többszöri kísérlete ellenére sem tudott még a tisztviselői üzemi bizottságokban sem befolyásra szert tenni (A több ezer ÜB tag közül néhány volt kisgazdapárti).

⁴¹ Lásd az Ideiglenes Kormány 50.100/1945. Ip. M. számú rendeletét. Magyar Közlöny. 1945. február 18. 5. sz.

sebbet foglalkoztató üzemeknél bizalmiakat kell választani. Az üzemi bizottságok, ill. a bizalmiak működését a munkaadó vagy a vállalat vezetője köteles elismerni.

A rendelet a hatáskör vonatkozásában megkülönböztette az 50—200 alkalmazottat foglalkoztató üzemek, és a 200-on felüli üzemi bizottságokat. Az első rendelet szerint az egész üzemmenetre való betekintésre, az üzleti könyvek szakértők útján történő felülvizsgálatára csak a 200-on felüli üzemi bizottságoknak volt joguk. Ugyanakkor egységesen rendelkezett abban, hogy: „a munkaadók tartoznak az üzemi bizottságoknak negyedévenként pontos jelentést tenni a vállalat helyzetéről, üzemmenetéről és a munkapiac várható alakulásáról.”⁴² Politikai szempontból különösen pozitív és előremutató volt a rendeletnek az a része, amely felruházta az üzemi bizottságokat az üzemek fasisztáktól és olyan egyének megtisztításától, akik részt vettek az üzemek megrongálásában. Továbbá a rendelet meghatározta az üzemi bizottságok választásának módját, az alkalmazottaktól függően számszerű nagyságát stb.

A rendelet kiharcolása nagy vívmánya volt a magyar munkásságnak. Törvényes úton rendezte a munkavállalók és a munkaadók viszonyát, a kialakult forradalmi gyakorlatnak megfelelően legalizálta a munkásosztály, üzemi bizottságok tőkés termelés és elosztás feletti ellenőrzési jogát. Pótolta azt, ami a fentebb ismertetett okok miatt a debreceni kormányprogramból kimaradt. A rendelet azonban elsősorban a hatáskör vonatkozásában elmaradt az üzemi bizottságok addig kialakított gyakorlatához képest.⁴³

Említettük, hogy az üzemi bizottságok kivétel nélkül a termelés azonnali beindításában látták legdöntőbb feladatukat. Az a kevés írásos anyag, amely az ÜB-ok megalakulásával, kezdeti tevékenységével foglalkozik és megmaradt kétséget kizáróan bizonyítja ezt. A Weiss Manfréd Művek üzemi bizottsága megalakulásakor (1945. január 18) az alábbi munkaprogramot fogadta el: romeltakarítás, a termelés megindítása, a hidak helyreállítása, az üzem fasisztáktól való megtisztítása, a fizetés rendezése, a felszabadító Vörös Hadsereg termelvényekkel segítése, a munkafegyelem helyreállítása, a szervezeti élet rendezése, a dolgozók élelmezése.”⁴⁴ A MÁV Északi Főműhely ÜB-a, amely 1945. január 16-án alakult meg 1945. február 5-én a KP-hoz küldött helyzetjelentésében programját a romeltakarításban, a termelés és ezen keresztül az új élet azonnali megindításában jelölte meg. Minden más kérdést —fizetés, élelmezés stb. — ennek rendelt alá.⁴⁵ A Fémáru Fegyver és Gépgyár RT. üzemi bizottsága (melyet már 1945. január 2-án létrehozták, s amely 9 tagból állt és a bizalmi testület hagyta jóvá) szintén a termelés haladéktalan megkezdését szorgalmazta, ami sikerrel járt, mert január 7-től a vállalat működött. Az ÜB 1945. július 30-án tartott beszámolójában olvasható: „Nehéz körülmények között alakult meg az üzemi bizottság, amely felismerte a rendkívüli időt, ami 1945. január elején volt. Az ÜB fő feladatának tűzte ki célul az üzemet megindítani, ami sikerült.”⁴⁶ Az Orion Rádiógyárban az ÜB. 1945. január 26-án alakult meg és munkaprogramjában ugyancsak elsőrendű feladatának tartotta a termelés megindítását,

⁴² Uo.

⁴³ Az üzemi bizottságok nagy többségének elégedetlensége a rendelettel szemben ebből eredt. Ezért harcoltak rögtön a rendelet megjelenése után a nagyobb hatáskört biztosító új rendelet kiadásáért, amely — az első több kiegészítése után — 1945. június 5-én (55.000/1945 Ip. M.) megjelent (Magyar Közlöny 1945. június 5. 43. sz.)

⁴⁴ SZOT Levéltár 1945. 9-es d. Vasas Szakszervezet. Vegyes, „Fogaskerék” I. évf. 1. sz. 1945. április 7. és Drahos Lajos — az ÜB akkori elnökének — visszaemlékezése 1965. március 25. (saját gyűjtés).

⁴⁵ PI. Arch. 2/16—93 ö. e., „Szabadság” 1945. március 20.

⁴⁶ SZOT Levéltár 1945. 8-as, és a 38/3-as d-ék, valamint a PI. Arch. 2/16—93. ö. e.

a gyár és a termelés vezetésének ellenőrzését, a munkafegyelem biztosítását, szociális és jóléti ügyek intézését és a tanoncokkal való foglalkozást.⁴⁷ A szegedi Kenderfonógyár ÜB-a is 1945. február elején elkészített tervezetében, amely a gyár igazgatóságával történő együttműködésre vonatkozott, az üzem értékeinek megmentésében, a termelés haladéktalan beindításában jelölte meg az ÜB. és a munkásság legnagyobb érdemét.⁴⁸ S végül még egy általános érvényűnek mondható programot idézünk, melyet az Egyesült Magyar Ásványolajgyárak RT ÜB-a fogadott el: „Az ÜB feladatául tűzte ki, hogy a termelést az összes rendelkezésre álló lehetőségek felhasználásával biztosítsa, s az alkalmazottak szociális helyzetét a legmesszebbmenően elősegítse. Ezzel egyidejűleg az ÜB gondoskodni fog arról, hogy a vállalatot a fasiszta érzelmű és jobboldali egyénektől megtisztítsa.”⁴⁹

Ismeretes, hogy az ÜB-ok milyen rendkívül nehéz körülmények között kezdték meg a romeltakarítást, a termelést. A gépek és felszerelések nagy része használatatlan volt, nem állt rendelkezésre elegendő nyersanyag, fűtőanyag, munkaskéz, élelem, stb. A tőkések akadályozták a munka megindítását. A munkásosztály azonban pártjaik és az üzemi bizottságok vezetésével elhárított minden akadályt, fokozatosan úrrá lett a nehézségeken, beindította a termelést. Az MKP Országos Pártértekezlete (1945. május 20—21.) már ebben a tekintetben is nagy eredményekről számolhatott be: „A szakszervezetek és az üzemi bizottságok, a munkásosztálynak új hatalmas vívmányai, az első hónapokban rohammunkával és az összes megmozdítható eszközök felhasználásával életet teremtettek ebben az országban, megindították az ipari termelést, megteremtették magának a munkának a feltételeit.”⁵⁰

A munkásosztály a legnehezebb időben az egész nemzet előtt bizonyított: „Az első inséges és inflációs esztendőben a két munkaspártnak volt köszönhető a fegyelem, melynek a munkások alávetették magukat és az ő megfeszített munkájuk a romok eltakarítására és a helyreállítás megkezdésére. Visszatekintve erre az időre lehetetlen el nem ismernünk, hogy amikor az értemiség soraiban sokan kételkedtek, lehet-e még valaha is feltámasztani ezt az országot és sokan keresték a réseket, amelyeken át a háború borzalmaitól mentes, a kapitalista világ kényelmét biztosító országokba húzódhatnának, az ipari munkásság egészében érezte és bizonyította is, hogy „e kívül nincsen számodra hely”. Téli hidegben kezdett hozzá utak és hidak helyreállításához, a lerombolt gyári üzemek felépítéséhez, lerongyoltan, fagyoskodva és éhezve... Egyedül az ipari munkásságnak köszönhető, hogy az új élet feltételei, a rendezett termelés és helyreállítás megindulhattak, s lassanként mindnyájan visszanyertük bizalmunkat és bátorságunkat a magyar élethez. A munkásság ezzel a magatartásával bebizonyította hazafiságát és jogot szerzett az új élet irányítására és hatékony ellenőrzésére.”⁵¹

Az ÜB-rendelet megjelenéséig létrejött ÜB-ok öntevékenyen határozták meg feladataikat és hatáskörüket. Gyakorlatilag ez úgy alakult, hogy az ÜB-ok intézték az üzemek vezetésével összefüggő valamennyi ügyes-bajos dolgot, problémát, még azokban a gyárakban is, amelyek nem maradtak teljesen gazdátlanul, vezetés nélkül. Nagy többségük körültekintően, a helyreállítás érdekeinek messzemenő

⁴⁷ PI. Arch. 2/16—93. ö. e. Megjegyezzük, hogy azoknak az üzemi bizottságoknak a munkaprogramjában, amelyek a KP kezdeményezésére és vezetése alapján jöttek létre — egységes elvek alapján — a gyár és a termelés vezetésének ellenőrzése került előtérbe.

⁴⁸ PI. Arch. 2/16—93. ö. e.

⁴⁹ SZOT Levéltár 1945. 38/3-as d. Jegyzőkönyvek. 1945. február 15.

⁵⁰ Harc az újjáépítésért, az MKP Országos Értekezletének jegyzőkönyve. MKP kiadás. Sokszorosítás 651157. Kossuth. 92. l. Eredeti kiemelés — RJ.)

⁵¹ Szekfü Gyula: Forradalom után. Cserépfalvi Kiadó 1947. 110—111. l. (Kiemelés — RJ.)

figyelembevételével intézte szerteágazó munkáját. A termelés szakszerű vezetésének biztosítása érdekében a műszaki értelmiség képviselőit bevonták az üzemi bizottságokba,⁵² a vállalatok fasiszta elemektől való megtisztításánál felléptek a dolgozók részéről sok esetben megnyilvánuló tisztviselők és értelmiség-ellenes hangulat ellen.

A hatáskör kialakításánál az ÜB-ok többsége túlment a tőkés termelés vezetés ellenőrzésén, tudtuk és beleegyezésük nélkül semmi sem történhetett az üzemekben. Számos ÜB. a vállalat teljes vezetésére igényt tartott. Sokan vélekedtek a szegedi üzemi tanácsokhoz hasonlóan, akik a hatáskör megállapításánál abból indultak ki, hogy: „az üzemi tanács nem tulajdonosa, csak vezetője a vállalatnak, s mint ilyen, felelősségteljesen vezeti és intézi a vállalat üzemi életének minden megnyilvánulását, ide nem értve a vállalat tulajdonjogi viszonyát, mely fölött az állam, vagy a város illetékes szervének van joga dönteni.”⁵³ Sőt nem egy ÜB — különösen a gazdátlanul maradt gyáraknál — szocializálni akarta a vállalatot.⁵⁴

Több tényező közrejátszott abban, hogy az üzemi bizottságok egy része fellépett a tőkéstulajdon ellen. Ilyen volt pl., hogy nem voltak tisztában a felszabadulás nyomán kialakult helyzettel: „Voltak eleinte olyanok, akik nem is üzemi bizottságokat, hanem üzemi tanácsokat gondoltak létrehozni. Azt hitték, hogy a Vörös Hadsereg bejövetelével tanácsköztársaság lesz Magyarországon.”⁵⁵ Voltak üzemi bizottságok, akik a termelés növelése, zavartalan biztosítása céljából akarták szocializálni a vállalatot. Ezzel indokolták szocializálási kérelmüket pl. 1945. február — áprilisában a Pestlőrinci Ipartelepek, a Kőbányai Polgári Serfőző Szent István Tápszerművek, a Kazán és Gépgyár, stb. üzemi bizottságai.⁵⁶ Mások abból a meggyőződésükből kiindulva, hogy a tőkések által elhagyott, a dolgozók áldozatos munkájával felépített gyárak nem képezhetnek magánvagyonot. „Akkor, amikor a romok alól kikapartuk gépeinket, amikor fagyos kezekkel tisztogattuk azokat, meg voltunk győződve, hogy ezek a gépek ha mozgásba jönnek egy új világban, az egész magyar nép érdekében fognak működni.

Soha nem látott lelkesedéssel fogtunk a munkához. A kezdeti nehézségeket leküzdve elindítottuk az üzemünket. Az indulás volt csupán nehéz. Ehhez kellett erőt gyűjteni. De bennünk volt hit és volt erő, mert tudtuk azt, hogy magunknak építünk,”⁵⁷ fejezte ki a dolgozók véleményét a Hazai Fésűsfonó és Szövőgyár ÜB. elnöke. A Weiss Manfréd Művek ÜB-a, amikor 1945. októberében követelte a WM államosítását, azt hasonló szellemben indokolta: „A gyári munkásság tudni akarja, hogy hét hónapon keresztül kinek dolgozott, ismét egyéni célokat szolgálnak-e vagy

⁵² Ezzel a céllal 1945. júniusától elsősorban a nagyobb üzemekben az ÜB mellett Műszaki Bizottságokat létesítettek. Ezekben a bizottságokban együtt foglaltak helyet a mérnökök, művezetők, mesterek és munkások, de általában a két munkáspárt és a szakszervezet képviselői is részt vettek benne. Az igazgatóságok nem nézték jó szemmel e bizottságok létrehozását. Elsők között hozták létre a Műszaki Bizottságot a Weiss Manfréd Művekben és az Ózdi Vasgyárban. (SZOT. Levéltár 1945. 38/1-es d. ÜB-vel kapcsolatos iratok. 1945. július 27. „Szabad Nép” 1945. június 19.

⁵³ Szegedi Állami Levéltár. Szegedi Polgármesteri iratok 335/1945.

⁵⁴ Nem lehet egyetérteni Rácz Béla—Strassenreiter Erzsébet ebben a kérdésben vallott nézetükkel: „Az üzemi bizottságok feladatukat egységesen a tőkés termelés ellenőrzésében látták. A tőkések tulajdonjogát elismerték, a vállalatok szocializálását nem vetették fel. „Id. mű. 138. l.

⁵⁵ Nemes Dezső: A szakszervezeti mozgalom Szikra. 1946. 27. old.

⁵⁶ SZOT Levéltár 38/1-es d. ÜB-vel kapcsolatos iratok 1945. április 16, Uo. 1945. 38/3-as d. Jegyzőkönyvek 1945. február, Uo. 1945. 1-es d. Vas—Witteg levelek. 1945. április 16.

⁵⁷ „Rokka” 1945. július 5.

sem. Ez a gyár most vérből és verejtékes munkából nőtt nagygyá, nem képezhet továbbra is magánvagyonot.”⁵⁸

Kossa István az MKP Országos Értekezletén felszólalásában szintén az ÜB-ok tőkeellenes, szocializálási törekvéseiről szólt: „Nem értik meg és nem hiszik el, — a szakszervezetben dolgozó kommunisták — RJ. — hogy nincs napirenden a szocializálás. Ebből igen sok hiba fakad a szakszervezeti munkában.

Azok az elvtársak, akik az üzemi bizottságokban dolgoznak, akik ott döntő szerepet játszanak, nem érzik át a maga teljességében azt, hogy a magántulajdon elismerése a pártnak politikai vonala. Ők úgy értelmezik ezt a vonalat, hogy az csak átmeneti jellegű, úgy hogy szerintük nem érdemes az üzemeket visszaadni, vagy kiadni az üzemi bizottságok kezéből arra a rövid időre, amíg a Párt a magántulajdon alapján áll. Ebből keletkezik a sok visszás helyzet... Nem engedik be például a tulajdonost az üzem területére még akkor sem, ha a tulajdonos nem volt fasiszta. Abból indulnak ki: ha idáig tudtuk vezetni heteken keresztül az üzemet és saját erőnkől állottunk helyre, ezután is el fogjuk tudni vezetni a tulajdonos nélkül.”⁵⁹

Az ÜB rendelet a KP ismertetett felfogásának megfelelően, mint látjuk jelentősen korlátozta az addig kialakult gyakorlathoz képest az ÜB-ok hatáskörét. A magántulajdon elismerése alapján az ÜB-ok jogkörét a munkások és alkalmazottak érdekvédelmében, a tőkés termelés feletti ellenőrzés megvalósításában határozta meg. Elsősorban ez az oka annak, hogy az ÜB-ok elégedetlenek voltak az ÜB rendelettel, nem tartották be, egy nagyobb hatáskört biztosító rendelet kiadását követelték.

Az MKP Országos Értekezlete részletesen megtárgyalta a szakszervezetek és az ÜB-ok munkáját és az ÜB-ok nagy eredményeinek elismerése mellett, rámutatott azok legfőbb hibáira, nevezetesen a baloldali túlkapásokra.⁶⁰ A párt állásfoglalásaiban szinte minden esetben rámutatott a túlkapások veszélyére: „Ha az üzemi bizottságok naponta vitatják és kétségbevonják a tőkéseknek az üzem vezetéséhez való jogát, akkor az üzemekbe befektetett tőke és az ott személy szerint működő tőkések az újjáépítésbe nem fognak bekapcsolódni és ennek a munkásosztályra beláthatatlan gazdasági és politikai káros következményei lesznek.”⁶¹

Az ÜB-ok még 1945 nyarán is határozott tőkeellenes rendszabályok bevezetését sürgették. Ebben a szellemben zajlott le az ÜB-ok Országos Kongresszusa 1945. július 12—13-án. A küldöttek többsége kritizálta a két munkáspárt és a Szakszervezeti Tanács burzsoáziával együttműködő politikáját. Tagadták a burzsoázia újjáépítésbe való bevonásának lehetőségét és szükségességét. A vállalatok ÜB-ok által történő vezetését követelték.⁶²

Az elmondottak bizonyítják, hogy az ÜB-ok korántsem voltak egységesek a tulajdon kérdésében. Az ÜB-ok jelentős része kétségbevonta a tőkések gyárakhoz való jogát, az első hónapokban felléptek a magántulajdon ellen. A két munkáspárt-

⁵⁸ SZOT Levéltár 1945. 3-as d. Csepel ÜB-ok.

⁵⁹ Harc az újjáépítésért id. mű. 113—114., 117. l.

⁶⁰ Rákosi Máttyás beszámolójában csak a baloldaliságról szólt. A hozzászólók egy része és a 2. napirend előadója már rámutatott a jobboldali jelenségekkel szembeni harc szükségességére is: „De ahogy szembe kell szállni a túlzásokkal és a baloldali elhajlásokkal, ugyanolyan mértékkel szembe kell szállni a más irányú elhajlással is, amelyek a szakszervezeteknél és az üzemi bizottságoknál már eddig is megmutatkoztak.” Harc az újjáépítésért... id. mű. 108. l.

⁶¹ Kádár János: A szakszervezetek és az üzemi bizottságok az újjáépítés szolgálatában. 1945. június 12. MKP kiadás. Kéziratgyanánt. 10. l.

⁶² Lásd: Országos Üzemi Bizottsági Kongresszus Budapest, 1945. és Szűcs József — a SZT. ÜB Osztályának akkori titkára — jelentését az ÜB kongresszusról SZOT Levéltár 1945. 38/1-es d.

nak és a Szakszervezeti Tanácsnak nagy erőfeszítésükbe került, hogy leszereljék az idő előtti tőkeellenes akciókat. A magántulajdon elleni közvetlen harc csak akkor szorult háttérbe az ÜB-ok munkájában, amikor tapasztalták, hogy a KP nem pillanatnyi taktikai megfontolásból adta ki a tőke újjáépítésbe való bevonásának jelzavát. Amikor meggyőződtek arról, hogy a KP komolyan veszi a burzsoáziával való együttműködést. Ettől az időtől kezdve az ÜB-ok az üzemek vezetésében való nagyobb beleszólásért harcoltak.

Az ÜB-ok gyakorlati munkájában ténylegesen érvényesült forradalmi radikalizmust, tőkeellenességet véleményünk szerint nem helyes egyoldalúan, csak negatívan értékelni. Az feltétlen igaz, hogy ez a magántulajdon ellen irányuló baloldaliság bizonyos fokig ellentétben állt az MKP 1944—1945-ben követett politikai és gazdasági irányvonalával. Az a tény, hogy az ÜB-ok hatáskörük kialakításánál, gyakorlati munkájukban messze túlmentek a tőkés termelés és elosztás feletti ellenőrzésen, valóban akadályozhatta a tőkések bevonását az ország újjáépítésébe. Ezért a pártnak ténylegesen fel kellett lépni az idő előtti magántulajdon ellen irányuló támadással szemben. Azonban azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a munkásosztálynak, az üzemi bizottságoknak ez a határozott tőkeellenessége kedvező kiindulási alapot biztosított a pártnak a reakciós erőkkel szembeni harcban. Az, hogy a KP harcolt a munkásság túlkapásai, baloldalisága ellen, hogy éppen a Kommunista Párt mérsékelte az ÜB-ok forradalmiságát és ezt a burzsoázia látta, nap mint nap tapasztalta, ez viszont „megnyugtatta” a burzsoáziát, végeredményben elősegítette a párt politikai irányvonalának ideiglenes elfogadását a burzsoázia részéről.

Az ÜB-ok tőkeelleni harcának új szakasza kezdődött 1945 őszén. Az üzemek államosítását egészen más okok miatt követelték ekkor a nagyobb vállalatok üzemi bizottságai. Mint ismeretes a népi demokratikus forradalom addigi vívmányaival szemben a reakciós erők szervezett támadást indítottak.⁶³ Az 1945 őszére nagy méreteket öltő infláció a munkabérek gyorsütemű csökkenését, a tőkések profitjának növekedését vonta maga után. A tőkések egyre kevesebbet foglalkoztak termelő-apparátusaik fejlesztésével, annál többet tőkéjük mentésével. A spekuláció növekedése szintén a bérből és fizetésből élő dolgozókat sújtotta. A szervezett munkásság, az ÜB-ok ezekre a jelenségekre úgy reagáltak, hogy tömegesen követelték az üzemek államosítását.

Az államosítási követeléseket az ÜB-ok változatosan indokolták. Az Ózdi Vas- és Acélárugyár szervezett munkássága 1945. december 10-én keltezett államosítási javaslatát azzal indokolta, hogy egyrészt a gyárvezetőség nem tud és nem is akar eleget tenni a gyár üzemeltetéséből eredő követelményeknek, másrészt a gyár munkássága a magántulajdonban lévő üzemben nem látja biztosítottnak családjá jövőjét.⁶⁴ Több üzem — így az Uhrin Testvérek autókarosszéria és járműgyár ÜB-a 1945. november 19-én — munkássága a dolgozók ellátásának biztosítása, az infláció felszámolása, a reakció hatalmának megdöntése érdekében követelte az államosítást.⁶⁵ A bányászok, akiknek küldöttei már az MKP Országos Értekezletén is sürgették a bányák államosítását, 1945 őszén a bánya-igazgatóságok szabotáló

⁶³ Részletesen tárgyalja ezt a problémát: Molnár János: A munkás és paraszttömegek harca a Kommunista Párt vezetésével a reakció ellen (1945 október—1946 március) tanulmánya. Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből. Akadémiai Kiadó Bp. 1955. 291—373. l.

⁶⁴ SZOT Levéltár 1945. 1-es d. Vasas Szakszervezet Vegyes levelek.

⁶⁵ SZOT Levéltár 1945. 38/3-as d. Jegyzőkönyvek.

tevékenysége, az állandó szénhiány leküzdése, a munka feltételeinek biztosítása végett tartották halaszthatatlannak az államosítást.⁶⁶

Az 1945 őszen a dolgozók részéről megnyilvánuló nagyarányú államosítási követeléseknél is elmondhatjuk, hogy még ekkor sem volt aktuális a nagyobb mérvű államosítás. Mégis a munkásosztálynak ez az erőteljes támadása a tőke ellen, egyrészt kedvező bázist teremtett a reakció elleni harchoz, az 1945 végén megindított ellentámadáshoz, másrészt arra készítette a Kommunista Pártot, hogy felülvizsgálja a burzsoáziával kapcsolatban addig képviselt gazdasági politikáját. A reakció támadása mellett szerepe volt ennek is abban, hogy az MKP leszámolt korábbi, a burzsoáziával való együttműködésre vonatkozó, a tőke erejét és szerepét illető elképzeléseivel, ill. illúzióval. Segített abban, hogy a párt erőteljesebb tőkekorlátozó irányvonalat kövessen, hogy a dolgozó tömegek alulról kiinduló tőkeellenes mozgalmát az állami beavatkozás fokozásáért folytatott küzdelemben hasznosítsa.⁶⁷ Megteremtette a kedvező alapot ahhoz, hogy a párt alig néhány nappal a Kisgazdapárt választási győzelme után a bányák azonnali államosításának követelésével léphetett fel.

A népi demokratikus forradalom kibontakozása és győzelme vonatkozásában egyaránt meghatározó jelentőségű volt a munkásegység, a két munkaspárt együttműködésének. Szembetűnően megmutatkozott ennek fontossága a szakszervezetek és az ÜB-ok területén. Mindkét munkaspárt tudatában volt ennek. A többi között ezért fordítottak különös figyelmet a szakszervezetekben és üzemi bizottságokban végzett munkára.

A munkásegység megvalósítását 1944 őszen számos bel- és külpolitikai tényező elősegítette.⁶⁸ Itt csak az MKP helyes politikai irányvonalára hívjuk fel a figyelmet, amely nagymértékben hozzájárult a munkásegység létrejöttéhez. A két párt 1944. október 10-i határozatával kapcsolatban — amely mint ismeretes a fasiszmus elleni közös harcra és a munkásosztály akcióegységének megteremtésére vonatkozott — az egységes szakszervezetek létrehozására vonatkozó részt emelnénk ki: „Az SzDP és KP megállapítja, hogy a két párt egyesülési időpontjától függetlenül haladéktalanul megvalósítandó a magyar munkásosztály egysége a szakszervezetek életében.”⁶⁹ Ez a nagy jelentőségű megállapodás képezte a felszabadulás nyomán újjászervezett szakszervezeti mozgalom alapját és vetett véget az SzDP és a szakszervezetek összefonódásának.

A felszabadulás időszakában több tényező kedvezően befolyásolta a két párt közötti együttműködést. Mindenekelőtt a nagyarányú balratolódás, amely a tömegek körében végbement és, amely a felszabadulással szabadon felszínre törhetett. Elsősorban ez jelentette bázisát, s tartotta fenn a munkásegységet. Ezzel függ össze az SzDP vezetésében bekövetkezett változás. Az SzDP-ben a háború alatt, a felszabadulás idejére megerősödött az MKP-vel együttműködni akaró baloldal. A baloldali szociáldemokraták az alapvető kérdésekben azonos platformon voltak a kommunistákkal. A jobboldali szociáldemokraták szovjet- és kommunistaellenes politikát folytattak ugyan, de 1945 elején nézeteikkel nyíltan jelentkezní

⁶⁶ Vö. Kolossa Tibor: A szénbányák államosítása c. munkájával. Tanulmányok... id. mű. 393—451. l.

⁶⁷ Vö. Berend T. Iván: Újjáépítés és a... id. mű. 93. l.

⁶⁸ Bővebben erről Sánta Ilona: A munkásegység fejlődése a felszabadulás után c. tanulmányát. „Húsz év tanulmányok a szocialista Magyarország történetéből. Kossuth Könyvkiadó, 1964. 391—440. l.

⁶⁹ PI. Arch. Gyűjtemény 474. Közli: A magyarországi munkásmozgalom 1939—1945-ig. Kossuth Könyvkiadó, 1959—1960. 339. l.

nem mertek, a két párt együttműködése ellen nem léphettek fel, mert sem a külső, sem a belső helyzet erre nem volt alkalmas. S nem utolsósorban kedvezően hatott a két párt együttműködésére, hogy a felszabadulás nyomán létrejött népi szervezetben gyakorlatilag magvalósult a munkásegység. Az üzemi bizottságokat, mint említettük a két munkáspárt tagjai hozták létre és különösen kezdetben teljes egyetértésben végezték országépítő munkájukat.

Az MKP felszabadulás utáni tevékenységében alapvetően helyesen érvényesült — annak ellenére, hogy a párt vezetői nem gondolták végig az új helyzetből adódó feladatokat, nem tudtak teljesen leszámolni a szociáldemokráciával szembeni bizalmatlansággal —⁷⁰ a munkásegység eszméje. Egész tevékenységének vezérelve a munkásegység fenntartása és erősítése volt. Ennek szellemében a párt segítette az SzDP-t abban, hogy a felszabadulás nyomán gyorsan rendezze sorait, talpraálljon. Korábbi törekvésének megfelelően nem akart az SzDP kizárásával politizálni, annál is inkább, mert tudatában volt annak, hogy a szociáldemokrácia munkásságra gyakorolt befolyása a háború alatt nem csökkent, hanem jelentősen nőtt. S tisztában volt ázzal is, hogy a felszabadulás nyomán kialakult új helyzetben objektíve megnőtt az SzDP-vel való együttműködés lehetősége. Mindezek alapján az MKP már 1945 januárjában kezdeményezte, hogy a két párt az új helyzetben erősítse meg az együttműködésre vonatkozó korábbi határozatát. A két munkáspárt 1945. január 26-án megújította korábbi együttműködési határozatát, melyben szintén állástfoglaltak a szervezeti önnállóság, a külön program fenntartása mellett abban, hogy minden alapvető kérdésben egyeztetni fogják álláspontjaikat, együttműködni, s a szakszervezeti mozgalmat egységes alapon szervezik újjá. Ekkor határozták el a 3—3 tagból álló állandó tanácskozási bizottság felállítását, amelynek jelentős szerepe volt a közös taktika és stratégia kidolgozásában, a soronkövetkező feladatok kijelölésében.⁷¹

Az MKP vezetése felismerte a szakszervezetek megnövekedett jelentőségét, nagy gondot fordított az ott végzett munkára. Az egységes szakszervezeti mozgalom újjászervezésével a szakszervezeti munkában jártas, jól felkészült tagjait bízta meg. Több más tényező mellett ennek is szerepe volt abban, hogy az újjászervezett egységes szakszervezeti mozgalomban az MKP befolyása nagyobb volt, mint az SzDP-é, s hogy abban általában kommunista vezetés érvényesült.⁷² Az 1945 január közepéig létrejött üzemi bizottságokban általában szintén a kommunista ÜB-tagok voltak többségben.

Az SzDP-t meglepte a szakszervezetekben és az üzemi bizottságokban felszabadulás után bekövetkezett nagyarányú kommunista előretörés. Ők abból indultak ki, hogy az MKP nem ért a szakszervezeti munkához. Ezt Bán Antal a szociáldemokrata szakszervezeti funkcionáriusok országos értekezletén tartott referátumában meg is indokolta: „meg kell állapítanom, hogy a KP a múltban sohasem tudott szakszervezeteket csinálni, mert nem értette a módját. Minden gazdasági természetű sztrájkot politikai természetűvé változtattak át, hogy abból politikai mozgalom legyen”.⁷³ Elsősorban a jobboldali és centrista szociáldemokrata vezetők nem akarták tudomásul venni a helyzet gyökeres megváltozását, fájdalmasan érin-

⁷⁰ Sánta Ilona id. mű. 394. l.

⁷¹ Szakasits Árpád: Hajnalhasadás „A szabadság hajnalán” id. mű. 195. l.

⁷² Lásd erre az SzDP szakszervezeti funkcionáriusainak 1945. március 4-én tartott országos konferenciájának anyagát: PI Arch. 253/1—21. Egy 1945-ben készült kimutatás szerint a SzT. titkárságának és osztályainak pártállás szerinti megoszlása 64:36—+2 pártönkivüli — kommunista többséget mutat. PI. Arch. 2/16—8 ö. e.

⁷³ PI. Arch. 253/1—21. jkv. 1945. március 4.

tette őket, hogy monopóliumhelyzetük a szakszervezetekben megszűnt. Harcot kezdtek befolyásuk, pozícióik növeléséért. Ez az alapja annak, hogy a szakszervezetekben és az üzemi bizottságokban kiéleződött a viszony a két munkáspárt tagjai között. A fenti tanácskozáson az SzDP az MKP felfogásával ellentétben a szakszervezetek politikamentességének jelszavát hirdette meg. „Mi ilyen szakszervezeteket — politikai természetű RJ. — soha nem akartunk csinálni és ma sem akarunk”⁷⁴ mondotta Bán Antal.

Az üzemi bizottságokban a paritás körül rendkívül elmergesedett a viszony a két párt tagjai között. Azokban az üzemekben, melyekben az SzDP-nek a szakszervezeti, a szociális munkában jártas, de a közvetlen politikai munkától idegenkedő tagjai többségben voltak az üzemi pártszervezetek vezetőségeiben, különösen kiéleződött a harc a két pártszervezet között és az üzemi bizottságokban. Több üzemben ez odáig fajult, hogy az ÜB két részre szakadt, a kommunista és szociáldemokrata ÜB tagok külön ülészek stb. Mint pl. a Weiss Manfréd Művekben is az ÜB-nak két elnökségi irodája volt.⁷⁵ Sok esetben az SzDP helyi, üzemi vezetősége az együttműködés kérdésében pártja központi vezetőségének felfogásával ellentétes gyakorlatot folytatott. Szerencsére az ilyen pártvezetőségek kisebbségben voltak. A két párt közötti harc kiéleződése veszélyeztette a munkásegységet, az egységes fellépést a tőkések, a reakció elleni küzdelemben. Ezt mindkét párt központi vezetése felismerte és 1945. április 27-én az MKP javaslatára⁷⁶ megállapodás történt abban, hogy a két párt közös, nyílt levélben felszólítja szervezeteit, tagjait a szoros együttműködés történelmi fontosságára.

A nyílt levél külön hangsúlyozta, hogy a két párt tagjait nem választják el egymástól a multban egymás ellen vívott harcaik, mert a háború utolsó hónapjaiban, a fasiszta terror elleni küzdelemben már létrejött szoros együttműködés bebizonyította eredményességét. A reakció elleni harc, az ország újjáépítése minden párttagtól az együttműködés fokozását és elmélyítését, a jó viszony kialakítását követeli meg. A közös levélnek nagy volt a jelentősége, egy időre biztosította a két párt viszonylag zavartalan együttműködését.

Mindkét párt Központi Vezetősége 1945 májusában tartott országos tanácskozásán megerősítette együttműködési szándékát és elítélte minden olyan kísérletet, amely az egység megbontására irányult. Az MKP rámutatott arra, hogy azok a kommunisták, akik a különböző bizottságokban görcsösen ragaszkodnak a számszerű többséghez szintén ártanak az együttműködésnek. Határozottan leszögezte, hogy: „fontos a számarány és jó az, ha a kommunisták többségben vannak a különböző bizottságokban. Különösen, ha ez a többség ténylegesen megfelel annak a tömegnek, amelyet a bizottság képvisel.” A jobb együttműködés érdekében a paritás kérdésében addig a határig, ameddig az összefér a demokrácia elvével, a tömegek akaratával kisebb engedményeket tehetnek a kommunisták. A kommunistáknak mindig abból kell kiindulniuk, hogy a párt egész politikájának sarkpontja a szociáldemokratákkal való szoros együttműködés.⁷⁷

Alátámasztotta és megerősítette a munkáspártok — erre elsősorban az SzDP vezetőségének volt nagy szüksége — együttműködésre irányuló politikáját a munkásság nap mint nap megnyilvánuló ilyenvonatkozású óhaja. A szakszervezetek és az üzemi bizottságok nagy többségében kommunisták és szociáldemokraták az alapvető kérdésekben — tőkések és a reakció elleni harc, a termelés munkásellenőr-

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ SZOT Levéltár 1946. 11-es d. Vasas Szakszervezet Csepel. ÜB. jkv. 1946. január 1.

⁷⁶ Szakasits Árpád: „Hajnalhasadás” id. mű. 195—196. l.

⁷⁷ Harc az újjáépítésért id. mű. 140—141. l.

zése és növelése, a dolgozók érdekeinek védelme, stb. — közös tervek alapján, egyet-értésben dolgoztak. Az 1945-ös választások előtt tömegesen kérték a két párt közös listán való indulását. A két párt vezetőségéhez az üzemi bizottságok és a szakszervezetek részéről nagy számban érkeztek a választások előtt az itt közölthöz hasonló tartalmú kérdések: „A szervezett munkásság nevében felszólítjuk az MKP-t és az SzDP-t, mint a munkásosztály politikai képviselőit, hogy az ország újjáépítésében olyan fontos szerepet játszó munkásegységet ne bontsa meg azzal, hogy a választásokon külön listán indulva ellentéteket támasszon a szakszervezetekben tömörült munkások között.”⁷⁸ A Szakszervezeti Tanács is az 1945. augusztus 24-én hozott határozatában a közös lista mellett foglalt állást.⁷⁹ Az SzDP vezetősége a választások előtt kikérte az üzemi bizottságok, az alapszervezetek véleményét a nagybudapesti községi választásokkal kapcsolatban — az országgyűlési választással kapcsolatban nem, mert abban a vezetőség egyhangúan a külön lista mellett foglalt állást — és a szakszervezetek többsége a munkásegység jegyében a közös lista mellett foglalt állást.⁸⁰

Az elmondottak mutatják, hogy a munkásegység nemcsak harcban jött létre, de harcban is maradt fenn. A két munkáspárt együttműködése, az egységes szakszervezeti mozgalom létrehozása nélkülözhetetlen feltételét képezte a burzsoázia elleni eredményes harcnak, a népi demokratikus forradalom kibontakozásának és győzelmének.

Természetesen e dolgozat keretében nem térhetünk ki még vázlatosan sem az üzemi bizottságok szerteágazó munkájának ismertetésére. Nem érintettük pl. az ÜB-ok dolgozók érdekvédelmében kifejtett nagy jelentőségű tevékenységét. Sőt a fontosabb kérdéseket is csak nagyon vázlatosan tekintettük át. Az elmondottak azonban úgy véljük elégségesek az alábbi összegező következtetések levonásához:

1. A népi demokratikus forradalom kibontakozásának és győzelmének nemcsak jellegzetessége, de szükséges feltétele is volt a néptömegek felszabadulás nyomán szabadon kifejlődött öntevékenységé. Elsősorban az, hogy a vázolt helyzetben főleg a szervezett munkásság felismerte a nemzet szükségleteit az azonnali forradalmi cselekvés szükségességét. Döntően e felismerés alapján alakult ki az üzemi bizottsági mozgalom, amely — mint mondtuk — nem volt független a Kommunista Párt felszabadulás előtt kidolgozott politikai irányvonalától. A KP annak ellenére, hogy az 1944-es programjába nem vette be a munkásellenőrzés követelését, a munkásság erre irányuló mozgalmát támogatta. Miután felismerte az üzemi bizottságokban rejlő forradalmi lehetőségeket élére állt annak.

2. Az üzemi bizottságok elévülhetetlen érdemeket szereztek a világháború okozta károk helyreállításáért, a romeltakarítás és a termelés azonnali megindításáért folytatott harcban. Azáltal, hogy az ÜB-ok szervezték és mozgósították a munkásságot a fenti feladatok végrehajtására — amely hónapokon keresztül szinte ellenszolgáltatás nélkül éhezve, fázza tett eleget ezeknek a feladatoknak — alapvetően hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar nép igen rövid idő alatt megteremtette a reális feltételeit az ország újjáépítésének. A termelésnek már a harcok idején történő megkezdése és azzal a harcoló Vörös Hadsereg segítése, ha kismértékben is, de a magyar nép hozzájárulása volt hazánk felszabadításához.

⁷⁸ SZOT Levéltár 1945. 40-es d. Vidéki munkával kapcsolatos levelek. 1945. szeptember 28.

⁷⁹ „Szabad Nép” 1945. augusztus 25.

⁸⁰ Lásd: A Szociáldemokrata Párt 35. kongresszusi jelentése 1945—1946. évekről. 1947. január 31—február 3-án 2—3. l.

3. Az üzemi bizottságok a munkásosztály vezető szerepének gyakorlati érvényesülése és megvalósulása vonatkozásában is nagyfontosságú szervei voltak a munkásságnak. Megkönnyítették, hogy a népi demokratikus forradalom vezető pártja, az MKP, a reakciós erők elleni küzdelemben következetesen képviselhette és érvényesíthette a munkásosztály hegemoniáját. Jelentőségüket fokozta, hogy az első perctől kezdve nagy számban nevelték föl azokat a munkás kádereket, akik az élet minden területén képviselni tudták — mindenekelőtt az üzemek élén, a gazdasági életben — a munkásosztály vezető szerepét. Ebben az értelemben is kitűnő iskolának bizonyult az üzemi bizottsági rendszer.

4. Az üzemi bizottságok létrejöttében, tevékenységében kifejezésre jutott a munkásosztály nagyarányú tökeellenessége, forradalmi radikalizmusa. Ez meggyorsította a népi demokratikus forradalom kibontakozását, aláátámasztotta a munkáspártok pozícióit a koalícióban.

5. A két munkáspárt együttműködésének, a munkásegység fennmaradásának és megerősödésének legfontosabb területei a szakszervezetek és az üzemi bizottságok voltak. A szakszervezet egységének nagy szerepe volt abban, hogy a munkásosztály a termelés, újjáépítés, reakció elleni harc stb. feladatok megoldására tudta erejét összpontosítani. A munkásegység az élet minden területén objektíve megszilárdította a munkásosztály és pártjai pozícióit. Feltétele és fontos hajtóereje volt a népi demokratikus forradalom kibontakozásának és győzelmének.

Természetesen a mondottakon kívül még számos összetevője volt annak, hogy az üzemi bizottságok a magyar népi demokratikus forradalomban ilyen nagyfontosságú szerepet tölthettek be. Hangsúlyozzuk azonban, hogy az egyik legjelentősebb az volt, hogy az ÜB-ok harcát is az MKP vezette.

Д-р Янош Рац

РОЛЬ ЗАВОДСКИХ КОММИТЕТОВ В ХОДЕ ВЕНГЕРСКОЙ НАРОДНОЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ (1944—1945)

Работа исследует факты, предшествующие возникновению заводских комитетов, начиная с 7 конгресса Коммунистического Интернационала. Вопрос рабочего контроля обсуждается в связи с созданием правительства единого фронта, возникновение которого было обусловлено успехом политики народного фронта. Рабора подчёркивает, что вопрос о рабочем контроле как требование возник на VII конгрессе. Автор указывает также, что Коммунистический Интернационал в 1935 году ещё не признавал, что путь через народный фронт к революции может быть иным, чем был путь, пройденный русской революцией.

В создании заводских комитетов в Венгрии большую роль играла революционная самодеятельность организованного рабочего класса. Работа оспаривает в то же время взгляды авторов, делавших слишком большой упор на стихийность в возникновении системы заводских комитетов. Автор приводит ряд важных факторов в доказательство того, что создание заводских комитетов не было независимым от политической линии, систематически проводимой Коммунистической Партией Венгрии. Работа освещает наиболее важные периоды развития заводских комитетов.

Важна та часть работы, которая исследует вопрос о том, почему в программе Венгерской Коммунистической Партии, опубликованной 30 ноября 1944 года не регулировал вопрос о рабочем контроле вернее требование создания и признания заводских комитетов. Исследуя этот вопрос, автор приходит прежде всего к следующим выводам:

1. Партия не достаточно учитывала подавленное фашистской диктатурой, но объективно существующее недовольство и революционность масс,
2. переоценивала возможность вовлечения буржуазии в восстановление страны,
3. исходя из этого, рассчитывала лишь на медленный темп демократического переворота.

Работа освещает вопрос об издании закона о заводских комитетах, роль Венгерской социал-демократической партии в деятельности заводских комитетов, борьбу заводских комитетов за пуск производства, их роль в сплочении рабочего класса и ряд других вопросов. В заключение работа на основе исследования деятельности заводских комитетов суммирует их значение в ходе и победе народной демократической революции.

Dr. Johann Rácz

**DIE ROLLE DER BETRIEBSRÄTE IN DER HERAUSBILDUNG
DER UNGARISCHEN VOLKSDEMOKRATISCHEN REVOLUTION**
(1944—45)

Der Aufsatz untersucht die Vorgeschichte der Entstehung der Betriebsräte seit dem VII. Kongreß der Kommunistischen Internationale (KI). Die Frage der Arbeiterkontrolle wird im Zusammenhang mit der Einheitsregierung, die als Erfolg der Volksfront entstehen kann, behandelt. Er betont, daß die Arbeiterkontrolle als Forderung an dem VII. Kongreß auftauchte. Der Verfasser weist aber darauf hin, daß die Kommunistische Internationale noch nicht erkannte, daß die Revolution, an welche die Volksfront herankam, auch eine andere sein kann als die russische gewesen war.

In der Herausbildung der Betriebsräte in Ungarn spielte die revolutionäre Selbsttätigkeit der organisierten Arbeiterklasse eine wichtige Rolle. Der Autor setzt sich aber mit jenen Anschauungen auseinander, die in der Herausbildung des Systems der Betriebsräte der übermäßigen Spontaneität die Hauptrolle sichern. Er führt mehrere wichtige Faktoren als Beweis an, daß die Herausbildung der Betriebsräte von der politischen Richtschnur der Ungarischen Kommunistischen Partei nicht unabhängig war. Er erörtert die wichtigsten Perioden ihrer Herausbildung.

Wichtig ist jener Teil des Aufsatzes, der jene Frage untersucht, warum aus dem am 30. Nov. 1944: veröffentlichten Programm der Ungarischen Kommunistischen Partei die Arbeiterkontrolle, bzw. die Forderung des Zustandebringens und der Anerkennung der Betriebsräte weggeblieben ist. In Zusammenhang damit kommt der Verfasser zur Schlußfolgerung, erstens darum: 1, die Partei rechnete nicht entsprechend mit der während der faschistischen Diktatur drosselnden, aber objektiv vorhandene Unzufriedenheit und dem Revolutionismus der Massen, 2, sie überschätzte die Bourgeoisie, die Anwendungsmöglichkeit der Heranziehung des Kapitals in den Wiederaufbau des Landes, 3, aus dem herrührend rechnet sie mit einem langsameren Tempo in der demokratischen Umgestaltung.

Der Aufsatz beschäftigt sich mit dem Erscheinen der Betriebsräteverordnung, mit der Beziehung dieser zu der Ungarischen Sozialdemokratischen Partei, mit dem Kampf der Betriebsräte um die Eröffnung der Produktion, mit ihrer Rolle in der Verwirklichung der Arbeitereinheit usw. Schließlich summiert der Aufsatz auf Grund ihrer Tätigkeit die Rolle der Betriebsräte in der Herausbildung und in dem Sieg der Volksdemokratischen Revolution.